

BİTLİS İL MERKEZİNDE YER ALAN İKİ ÖNEMLİ KİTABE

Arş. Gör. Dr. Korkmaz ŞEN¹

ÖZET

Kitabeler, maddi kültür unsurları içerisinde değerlendirilen birincil derecede kaynak teşkil eden eserlerdir. Bitlis il merkezinde değinilen iki adet kitabe bu açıdan son derece önem taşımaktadır. Kitabelerden biri Bitlis Ulu Cami'ye aittir. Diğeri ise Bitlis Kalesi'ne aittir. Her iki kitabenin de daha önce tam olarak okunmamış olması konunun ehemmiyetini daha da arttırmaktadır. Bu çalışmada kitabelerin tam çevirisi yapılmıştır. Ulu Cami'de yer alan kitabenin inşa kitabesi olmadığı anlaşılmıştır. Kitabe ile tarihi olaylar birlikte irdelenerek Ulu Cami'nin ilk İslam fetihleriyle birlikte yapılmış olabileceği ortaya konmuştur. Kale kitabesiyle de Osmanlı Devletinin Bitlis'teki kesin hâkimiyeti (1534-5) tescil edilmiştir. Bu çalışmayla iki tarihi kitabenin Tarih ve Sanat Tarihi içerisindeki önemi ve yeri vurgulanmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Bitlis, Doğu Anadolu bölgesinin Van gölü havzası içerisinde yer almaktadır. Doğusunda Van Gölü, güneyinde Siirt, güneybatısında Batman ve kuzeybatısında Muş ili bulunmaktadır. Dar bir vadiden akan ve Dicle suyunun da kollarından birini oluşturan Botan suyunu karışan Bitlis Çayı'nın etrafında kurulmuştur. Şehrin tam merkezinde tarihi Bitlis kalesi yer almaktadır. İlk yerleşimin de bu kale ile birlikte olduğu değerlendirilmektedir.

Kalenin ilk ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Genel kabul gören rivayete göre, Büyük İskender'in Asya seferi sırasında Lis adındaki komutanına yaptırmasıdır. Kale, Lis tarafından çok muhkem ve savunulabilir bir şekilde yapıldığından İskender tarafından Lis taltif edilerek kendisine verilir. Böylece Lis'in yurdu anlamına gelen Bad-Lis adı verilir². Ancak bazı kaynaklarda buranın Büyük İskender'den önce kurulmuş olması gerektiği yönündedir. Asurlular zamanında "Bit, Bet" lafzı Sami lehçelerinde ev ya da yurt anlamında kullanıldığı da belirtilmiştir³.

¹ Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, kafardizli.23@gmail.com

² Şerefhan Şerefname Kürt Tarihi(Arapçadan Çev. M.Emin Bozarslan) İstanbul 1990, s. 383.; Evliya Çelebi Seyhatnamesi, (Çev. Ahmet Cevdet) c.IV, Dersaadet 1314, s.85-86

³ Feridun Fazıl Tülbentçi, La grande Turquie Moderne Dergisi, Aralık 1956, sayı: 39, s.3.

Bölgenin bilinen en eski sakinleri Urartululardır⁴. Bitlis ve yöresi Urartululardan sonra Müslümanların fethine kadar birçok devletin egemenliğinde kalmıştır⁵. Müslümanlar Bitlis yöresine ilk defa Hz. Ömer zamanında El-Cezire fatihi İyaz bin Ganem komutasında girmişlerdir (M. 638-641)⁶. Hz. Osman zamanında (644-656) meşhur komutanlarından Habib b. Mesleme el-Fihri Doğu Anadolu seferinde bulunurken İyaz b. Ganem ile Ahlat beyi arasında yapılan antlaşmayı teyit etmiştir⁷. Daha sonraki dönemlerde Bitlis yöresi önce Emeviler devamında Abbasi halifeleri tarafından atanan valilerce yönetilmeye başlanmıştır⁸. Ancak bu dönemlerde de çeşitli iç karışıklıklar meydana gelmiş akabinde Abbasiler devrinde Bizans saldırıları artmış İslam emirlerinden şehadetler meydana gelmiştir (863)⁹.

IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi İmparatorluğunun zayıflamaya başlamasıyla birlikte bütün bölgelerde olduğu gibi Bitlis bölgesinde de etkisini göstermiştir. Bölgedeki emirler Ermeni krallarını veya Bizans İmparatorlarına tabi olmak zorunda kalmışlardır. Bunlardan biri de Ebul-Verd'dir. Ebul-Verd öldükten sonra (867) yerine oğlu Abdu'l-Hamid geçti devamında Ebu Sevade babasından devraldı. Ebu Sevade kral Sembat'ın ölümünden sonra (914) yöreyi hususi olarak yönetti¹⁰.

M. 928 gelindiğinde bölgede Ermeni isyanları had safhaya ulaşmış olup Ermeni-Bizans nüfuz mücadelesi başladı. Süreklilik arz eden Ermeni isyanları bölge halkına ve Bizanslılara rahat vermedi. Ermeni isyancıların başı Demir Aşot'un ölümü ile birlikte (928) Bizans imparatoru Romanus Lecapenus'un meşhur Doğu ordular komutanı Domesticos bir ordu ile bölgeye gelerek Bitlis ve Ahlat'ı zapt etti. ***Her iki yerde de camilerdeki minberleri kaldırtıp yerlerine birer haç dikti***¹¹. Kanaatimizce bu yapılar yapım tarihi kesin olarak

⁴ Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, TTK yayınları, 2015 Ankara, s.63.

⁵ Bitlis İl Yıllığı, 1967, s.56. ; Yurt Ansiklopedisi, c. II. S.1388.

⁶ İbnu'l-Esir, El-Kamilfi't Tarih, C.II,1979 Beyrut, s.535; El-Belazuri, Futuhu'l Buldan, 1987 Ankara, s.252.

⁷ El-Belazuri, Futuhu'l Buldan, (Çev. Mustafa Fayda), 1987 Ankara, s.278. ; İbnu'l-Esir, a.g.e. , C. III, s. 84-85.

⁸ Belazuri, a.g.e. s.285-297.

⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, TTK yayınları, 2015 Ankara, s.65.

¹⁰ Faruk Sümer, a.g.e. s.65-66.

¹¹ İbnu'l-Esir, El-Kamilfi't Tarih, (Çev. Ahmet Ağıraksa), Bahar Yayınları, C. VIII, İstanbul 1991, s. 166.

bilinmeyen Ahlat ile Bitlis Ulu Camileridir. Bu tarihten sonra Bitlis Mervaniler ile Bizans devletleri arasında sınır şehri olmuştur¹².

XI. Yüzyıla gelindiğinde ise bölgede Türk hâkimiyeti başlamıştır. 1047 yılında Selçuklular tarafından ele geçirilir ve tekrar Mervanilerin yönetimine bırakılmıştır. Melikşah zamanında (1085) Büyük Selçuklu devleti hâkimiyeti alanında kalmıştır¹³.

Devamında, Osmanlıya kadar tarihi süreç içerisinde Dilmaçoğulları Beyliği (1100-1207), Ahlatşahlar (Sökmenler, 1207-1226), Eyyubiler (1209-1231), Harzemşahlar ve Moğol İstilasası, Anadolu Selçukluları (1230-1243), İlhanlılar (1243-XIV. Yüzyıl başı), Karakoyunlular (XIV. Yy-1467) ve Safeviler (1507-1514) şeklinde devletler ve beyliklerin yönetimi altında kalmıştır¹⁴.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi dönüşünde (1514) İdrîs-i Bitlisî'nin de desteğiyle Bitlis'teki yerel beyler Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Fakat bu bağlılık kısa sürmüş olup Bitlis'i idare eden yerel idareciler zaman zaman İran'a meyletmişlerdir. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Bitlis Emîri IV. Şeref Han, Kanûnî döneminde Osmanlı hâkimiyetinden ayrılıp yeniden İran himayesine sığınmıştır. Eskiden İran'ın Azerbaycan valisi iken Yavuz'un ölümünden sonra Osmanlılar'a katılan Ulama Han (Paşa) Bitlis'in geri alınmasıyla görevlendirilmiş, ilk teşebbüsünde sonuç alamamışsa da sonradan Bitlis'i 1534'te kesin olarak Osmanlı topraklarına katmıştır¹⁵. 1534 yılında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmış olmasını bahse konu kale kitabesiyle de teyit etmekteyiz.

¹² M.Tuncel, "Bitlis" mad. İ.A. C. 6, s.226.

¹³ R. Yaşa, Bitlis'te Türk İskanı, Ankara 1992, s. 21-22.

¹⁴ Gülsen Baş, Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme, Bitlis 2002, s.9.; M. Tuncel, a.g.m. s.227.

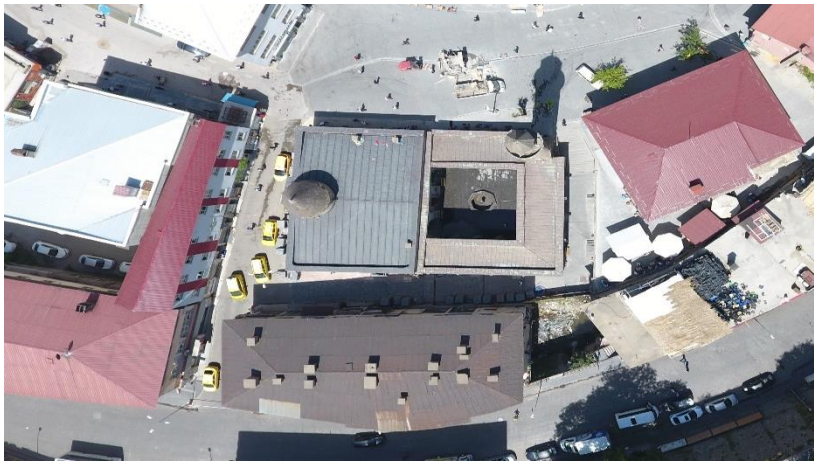
¹⁵ M. Tuncel, a.g.m. s. 227.

Bitlis Kalesinin Genel Görünüşü

KİTABELER

Konumuzu iki kitabe oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, Bitlis Ulu Cami avlusunun güney duvarında yer almaktadır. Daha önce bilimsel yayınlarda yer almasına rağmen transkripsiyonu tam ve doğru olarak yapıl(a)mamıştır¹⁶.

Bitlis Ulu Cami'nin genel görünüşü

¹⁶ Not: Araştırmacı yazar Müfid Yüksel tarafından okunup sosyal medyada paylaşılmıştır. Ancak buradaki metinde kontrol edilmiş bazı kelimeler değiştirilmiştir.

Kitabe, yedi satırlık Arapça küfü yazı ile yazılmıştır.

Kitabenin yazılışı:

بسم الله الرحمن الرحيم

جدد بناء هذا الجامع

لمبارك الفقير الى الله

تعالى ابو النظر محمد

بن المظفر بن رستم

تقبل الله منه وذلك في

سنة خمس واربعين وخمس مائه

Bitli Ulu Cami Kitabesi

Okunuşu:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Ceddede binâe hâze'l-câmi'i

Li mübareki'l-fakîr ilallâh

te'âlâ Ebü'n-Nazr Muhammed

b. el-Manzûr b. Rüstem

Tekabbel'e-llâhü minhü ve zâlike fî

Sene hamse ve arbe'ine ve hamse mie

Anlamı:

Rahman Ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla, Bu mübarek Câmiyi, Allah'a Fakir olan, Ebu'n-Nazr Muhammed bin El –Muzaffer bin Rüstem tecdîd etmiştir (Yenilemiştir). Allah kendisinden kabul etsin(Hayrı kabul etsin). Bu da, Beş yüz Kırk Beş Senesinde (Vâki) olmuştur.

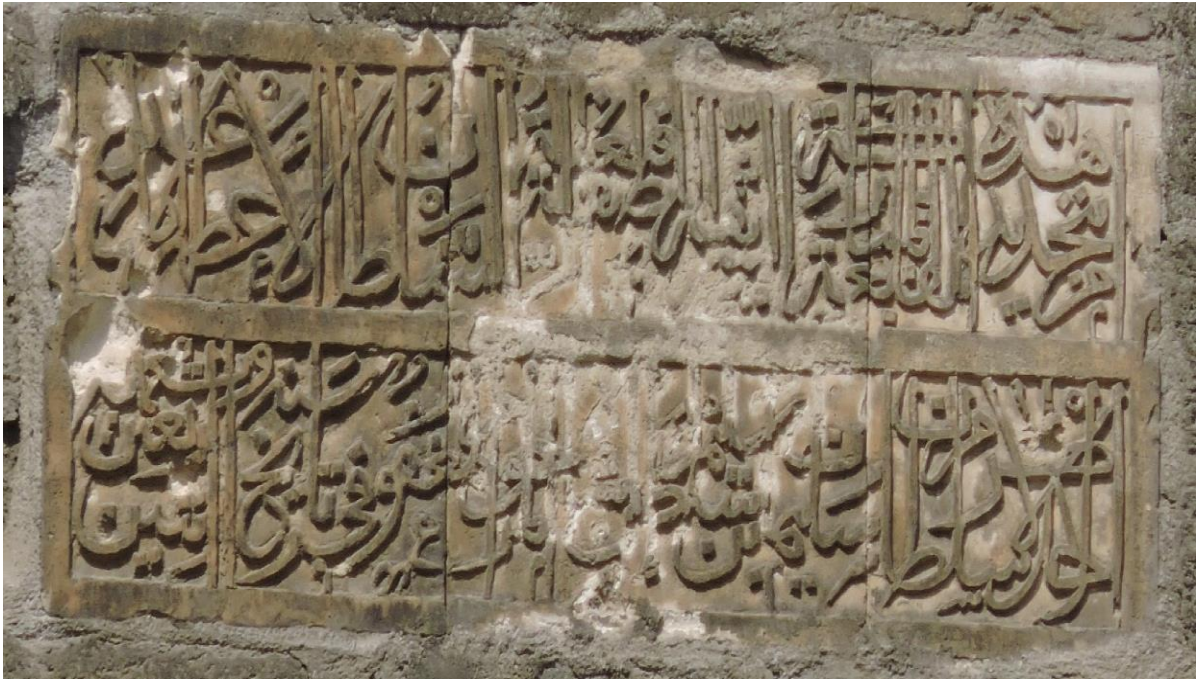
Kitabeden anlaşılacağı üzere bu bir tamirat kitabesidir. Ulu Caminin yapım tarihi değildir. Yapım tarihinin daha eski olduğu anlaşılmaktadır. Yukarda geçen İbn'ül Esir 'in bahsetmiş olduğu 928 tarihli hadisenin Ulu Camiyle ilintili olduğu düşünülmektedir. Çünkü bölgede İlk İslam fetihleri M. 640 yıllarında meydana gelmiştir. Devamında İslam ordularının kesin hâkimiyeti ise 650-655 yıllarına tekabül etmektedir. Hâkimiyet nişanesi ise sultan adına hutbenin okutulması ve sikkelerin darp edilmesidir. Sultan adına hutbenin okutulabilmesi ve dini vecibelerin (Cuma ve Bayram namazı gibi) yerine getirilebilmesi için bir caminin inşa edilmesi gerekmektedir. 7. Yüzyılın sonu veya 8. Yüzyılın başlarında bir caminin inşa edilmiş olması gerekmektedir. M. 928 yılında var olduğu bilinen bir caminin daha önceden inşa edilmiş olduğu muhakkaktır. Diğer bir husus ise Anadolu şehirlerinde yer alan en eski tarihli camiler Ulu Camilerdir.

Bütün bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde Bitlis Ulu Cami'nin ilk İslam hâkimiyetinde inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. M. 928 yılında ise Bizans orduları tarafından tahrip edilmiş olmalıdır. M. 1150 yılında ise **Ebu'n-Nazr Muhammed bin El – Muzaffer bin Rüstem** tarafından yenilenmiştir.

İkinci kitabe ise Bitlis Kalesinin kuzey surlarının doğuya bakan tarafında, kalenin oturduğu Ana kayanın yaklaşık 2.00 m. yüksekliğinde yer almaktadır. Halk tarafından bilinen bir kitabe olup günümüze ulaşan tek kitabedir. 1838 yılında J. Shiel surlar üzerinde yer alan bir kitabeden bahsetmektedir¹⁷. Aynı kitabe olup olmadığı bilinmemektedir. Bahsettiğimiz kitabe 2004 yılında Kadir Pektaş tarafından da tespit edilmiştir¹⁸. Ancak transkripsiyonuna ve fotoğrafına ulaşamamıştır. Dikdörtgen ölçülerde yapılmış, üç bölümden oluşan iki satırlık sülüs hatla yazılmış mermer bir kitabedir.

¹⁷ Gottfried Merzbacher, The Journal of the Royal Geographical Society: JRGS, 8. Cilt, London, pp.73.

¹⁸ “Kalenin çarşıya bakan batı surları üzerinde, bugüne kadar pek dikkat çekmemiş bir kitabe yer almaktadır. İki satır hâlinde düzgün sülüs hatla yazıldığı anlaşılan kitabe, 16. yy. ortalarında yapılan bir onarıma işaret etmektedir.” Bkz.; Kadir Pektaş, 2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt. 29 Mayıs- 2 Haziran 2006 Çanakkale, s. 505.

Kitabenin yazılışı:

امر بتجديد هذه القلعة المباركة الشريف اللطيف الرفيعة السلطان الاعظم الاعدل الاجل الاكرم سلطان سليمان بن سلطان
سليم شاه المرحوم المغفور في تاريخ سنة اثنين و اربعين و تسعمائة

Okunuşu:

Emere bitecdidi hazihi'l-kala'ti'l- mübareketi's-şerifeti'l-latifeti'r-rafia'ti es-Sultanu'l-A'zamü'l-
A'delü'l-ecellü'l-ekrem es-Sultan Süleyman bin Sultan Selim Şah el-merhum el-mağfur fi
tarihi seneti isneyini ve erba'in ve tis'imi'e.

Anlamı:

Bu yüksek, latif, şerif ve mübarek kalenin yenilenmesine; en yüce, en âdil, en heybetli
ve en cömert Sultan, merhum ve mağfur Sultan Selim Şah'ın oğlu, Sultan Süleyman 942
senesinde emretmiştir.

Kitabeden de anlaşılacağı üzere M. 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından
tamir ettirilmiştir.

SONUÇ

Kitabeler, birinci derecede tarihi vesika niteliği taşımaktadırlar. Taşıdıkları yazı stilleriyle de hüsn-ü hattın konusunu teşkil etmektedirler. Bu açıdan değerlendirilen iki kitabe önemli bilgiler vermektedirler. Özellikle bilinen bu iki kitabenin daha önce tam ve doğru olarak çözümlenmemiş olması konuyu daha da hassaslaştırmaktadır. Bu çalışmayla birlikte Bitlis Ulu Cami ile Bitlis Kalesi hakkında yanlış veya eksik bilinen tarihi bilgileri birincil derece vesika niteliğindeki kitabeler ile daha doyurucu bilgiler elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bitlis İl Yıllığı, 1967, s.56.
- El-Belazuri, Fütuhu'l Buldan, (Çev. Mustafa Fayda), 1987 Ankara
- Evliya Çelebi Seyehatnamesi, (Çev. Ahmet Cevdet) c. IV, Dersaadet 1314
- Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, TTK yayınları, 2015 Ankara, s.63.
- Feridun Fazıl Tülbentçi, La grande Turquie Moderne Dergisi, Aralık 1956, sayı: 39
- Gottfried Merzbacher, The Journal of the Royal Geographical Society: JRGS, 8. Cilt, London
- Gülşen Baş, Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme, Bitlis 2002
- İbnu'l-Esir, El-Kamilfi't Tarih, (Çev. Ahmet Ağıraksa), Bahar Yayınları, C. VIII, İstanbul 1991.
- İbnu'l-Esir, El-Kamilfi't Tarih, C.II, 1979 Beyrut
- Kadir Pektaş, 2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt. 29 Mayıs- 2 Haziran
- R. Yaşa, Bitlis'te Türk İskanı, Ankara 1992, s. 21-22.
- Şerefhan Şerefname Kürt Tarihi (Arapçadan Çev. M. Emin Bozarıslan) İstanbul 1990
- Yurt Ansiklopedisi, c. II. S.1388.